

<https://doi.org/10.62837/2024.6.248>

ABDULLAYEVA MƏRYƏM VAQIF Q.
Azərbaycan Dillər Universiteti
İngilis dilinin leksikologiyası və
üslubiyatı kafedrasının doktorantı
email: maryam1298@gmail.com
Bakı ş., R.Behbudov küçəsi, 134

HÜQUQİ DİSKURS DİSKURSUN NÖVLƏRİNDƏN BİRİ KİMİ

Xülasə

Məqalədə hüquqi diskurs araşdırılır. “Hüquqi diskurs” hüquq və dil arasında güclü qarşılıqlı əlaqəni ifadə edir. Bununla belə, digər linqvistik modelləşdirilmiş formalardan fərqli olaraq, bu yanaşma formalizmlərə və onların aydın realizmlərinə güclü müxalifəti ehtiva edir.

Müəllif hüquqi diskursu bir çox alt diskursları olan və beynəlxalq səviyyədə rast gəlinən son dərəcə mürəkkəb bir sahə kimi təqdim edir.

Məqaləni oxuyarkən məlum olur ki, hüquqi diskursun çox formaları var: cinayət hüququ, müqavilə hüququ, beynəlxalq hüquq, məhkum hüququ və s.

Məqalədə əsas diqqəti cəlb edən məsələ dildə, mədəniyyətdə, sosial mühitdə və digər sahələrdə baş verən dəyişikliyin hüquq dilinə və bununla da hüquqi diskursda təsir etməsidir.

Belə nəticəyə gəlinir ki, diskurs geniş anamlı termin olaraq, çox sahələri ehtiva edə bilər. Belə sahələrdən biri də hüquq sahəsidir. Hüquqi diskurs diskursun növləri arasında xüsusi yer tutur və spesifik xüsusiyyətlərə malikdir.

Açar sözlər: dil, hüquqi diskurs, təsir, variant, beynəlxalq hüquq, qanun

“Hüquqi diskurs” hüquq və dil arasında güclü qarşılıqlı əlaqəni ifadə edir, dili dil kimi hüququ da dil kimi qanunla birləşdirir. Bununla belə, digər linqvistik modelləşdirilmiş formalardan fərqli olaraq, bu yanaşma formalizmlərə və onların aydın realizmlərinə güclü müxalifəti ehtiva edir.

Hüquqi diskursun öyrənilməsinin bir mərkəzi aspekti varsa, o da onun diskursunun öyrənilməsidir. Dilçilikdən (dilin öyrənilməsi) gələn bir termin olan “diskurs” sadəcə olaraq müəyyən bir mövzu haqqında düşündüyümüz, danışdığımız və yazdığımız və ya ümumiyyətlə ünsiyyət qurduğumuz vasitədir. Hüquq diskursu bir çox alt diskursları olan və beynəlxalq səviyyədə rast gəlinən son dərəcə mürəkkəb bir sahədir.

Hüquq diskursunda çox sayda variantlara (fərqli diskurslara) rast gəlmək olur. Bu variantlardan biri hüquq mövzunu, bu araşdırmanın alt diskursuna malik olan hüquq tipini əhatə edir. Məsələn: buraya aid edə bilərik cinayət hüququ və ya müqavilə hüququnun həm praktikada, həm də istifadə olunan dildə bir-birindən fərqli şəkildə reallaşması və s. Variantlardan biri də beynəlxalq hüquqdur. Dünyada ölkədən ölkəyə qanunlar çox fərqlidir və çox fərqli motivlərə malikdir, buna görə də hər ölkənin özünün hüquqi olması ilə yanaşı, hamının qəbul etməli olduğu bir

beynəlxalq hüquq forması da vardır. Belə müşahidə edilir ki, hüquq diskursunda əksəriyyətin razılaşdığı bəzi ümumi tendensiyalar var. Bu tendensiyalardan biri də hüquq diskursunun spesifik xüsusiyyətə malik olmasıdır. Hüququn ümumi diskursuna və ya daha kiçik bir alt diskursa baxıb baxmamasından asılı olmayaraq, onlar bir çox müxtəlif səbəblərə görə dəyişir [4, s. 27].

C.Gee yazır ki, digər diskurs növləri kimi, hüquq diskursu da axıcıdır, yəni tez-tez dəyişə bilər. O, (hüquq diskursu) hər zaman dəyişir, bu, mədəniyyət, müəyyən sahədəki irəliləyişlər və dildəki dəyişikliklər kimi bir çox şeyə görə ola bilər. Bir ölkənin mədəniyyətində qanunlara təsir edən dəyişikliklər olduqda, bu da öz növbəsində hüquq diskursunu dəyişdirir. Bu dəyişikliklərdən biri də dil dəyişikliyi. Zamanla dil dəyişdikdə, yeni anlayışlar və sözlər meydana çıxdıqca, qanunlar da dəyişir və bu da öz növbəsində hüquq diskursuna təsir edir. Bunun səbəbi dildəki dəyişikliklərin bütün dilə təsir etməsidir. C.Gee həmçinin yazır ki, hüquq diskurslarında sosial güc də olur [3, s.19]. Hüquq diskursundan istifadə etmək bacarığı hər bir şəxsə güc verir, çünki onlar bununla qanunları manipulyasiya edə bilərlər və bu da öz növbəsində həmin qanunlara riayət etməli olan hər kəsə təsir edir. Müəllifin yazdığına əsasən, diskursların anlaşılmasının vacib olan başqa bir cəhəti də onların (diskursların) daxildən gələn dəyişikliyə davamlı olmasıdır [3, s.19]. Bu, qanunlara da aiddir, dünyada nəşə dəyişməsə, qanunlar da dəyişməyəcəkdir. Çünki diskurslar yalnız bütövlükdə irəli gedə bilər. Danışıqlar axıcıdır və daim dəyişir və buna görə də onlar geriye dönmə bilmir.

Hüquq diskursunu anlamağın ən vacib cəhətlərdən biri onların daxilində bir çox alt diskursların olmasıdır. Məsələn, hüquq diskursunda *məhkəmə hüququ*, *patent hüququ*, *müqavilə hüququ* kimi bir çox fərqli sahələr var və bunlar hamısı hüquq diskursunun alt diskursları kimi müəyyən edilir. Lakin, qeyd edək ki, alt diskursların özlərinin də alt diskursları ola bilər. C.Geeyə əsasən deyə bilərik ki, diskurslar bir-birilə müqayisə edilməməlidir [3, s.18]. Bunun səbəbi, odur ki, hər bir diskursun fərqli ideologiyası və sahib olduğu ideoloji səbəbləri var. Bu o deməkdir ki, hər bir diskurs o qədər spesifikdir ki, onları bir-biri ilə müqayisə etmək olmaz. Ümumiyyətlə, diskurs çox mürəkkəb mövzudur və dünya dəyişdikcə diskurslar da dəyişir.

Hüquq diskursunu araşdıranlardan “*The Four Discourses of Law*” (Hüququn dörd diskursu) əsərinin müəllifi C.Şroderin və “*Legal Premium*” əsərinin müəllifi A.Yakobsonun adlarını çəkə bilərik. “*The Four Discourses of Law*” əsərində müəllif hüququn ümumi diskursunun altında dörd əsas alt diskursu müzakirə edir. O, həmin alt diskursları belə müəyyən edir: *universitet diskursu (university discourse)*, *analitiklərin diskursu (analysts’ discourse)*, *isterika diskursu (hysterics discourse)*, *qeyri-korrelyasiya diskursu (non-correlation discourse)* [6, s. 2].

Universitet diskursu akademik şəraitdə hüququn öyrənilməsidir. Bu, yeni hüquqşünasları öyrətmək üçün nəzərdə tutulur. Bu, işi öyrənərkən peşəkar şəraitdən istifadə edilə bilər.

Analitiklərin diskursu, əsasən, üzərində işlədikləri cari işi müzakirə edərkən peşəkar şəraitdə istifadə olunur. Bu diskursu digərlərindən fərqləndirən əsas fərq ondan ibarətdir ki, bu diskursda şifahi dildən az istifadə olunur. C.Şroder yazır: “*Analitik şifahi nitqin olmaması ilə təhlilçiyə müraciət edir*” [6, s.42]. Hüquq analitik gözü ilə baxanda ilk növbədə mətnlərə baxmaq lazımdır. Bunun səbəbi, hüquq diskursunda bir şeyi təhlil etmək üçün keçmiş qanunlara və sənədlərə nəzər salmaq və sonra təhlili ətraflı şəkildə izah etmək lazımdır. Əksər hallarda təhlil yazılı formada aparılır. Bu yazılı təhlilə isə əsasən universitet müzakirələrində rast gəlmək olur. Beləliklə, universitet diskursu və analitiklərin diskursunun istifadəsi və praktikası bəzən üst-üstə düşə bilər.

İsterik diskurs hüquq dilinin ümumi istifadəsini və onun geniş əhali tərəfindən necə qəbul edildiyini və istifadə edildiyini öyrənir [2, s. 4].

Qeyd etdiyimiz hüquq diskursunun alt növləri ümumi hüquq diskursunu formalaşdırmaq üçün birlikdə işlədilir. Alt diskurslar qanunun ümumi diskursunu formalaşdırmaq üçün birlikdə icra olunur. Onlar həmçinin təkamül və dəyişikliklər baxımından bir-birindən asılıdır. Məsələn, insanlara qanunun öyrədilməsi onun o dövrdə həm peşəkar, həm də ümumi istifadədə necə istifadə olunmasından asılıdır. Həmçinin, ümumi istifadə iş yerində dilin peşəkar istifadəsinə təsir göstərir. Bütün bu müxtəlif diskurslar qanunun ümumi diskursunu və digər alt diskursları formalaşdırmaq üçün birlikdə icra olunur [4, s.27].

H.Eller “Qlobal dəyər zənciri” hüquqi anlayışdır?” (Global value Chain) adlı məqaləsində biznesin qloballaşmasının hüquq diskursunu necə dəyişdirdiyini müzakirə edir. Bunun səbəbi, qlobal biznesin baş verməsinin *dünyanın müxtəlif yerlərində bir araya gələn bir çox fərqli diskussiyayı* əhatə etməsidir. Bu diskussiyalar ətrafında yaranan müxtəlif qanun və qaydalardan irəli gəlir. Müxtəlif qanunlar və hüquq sistemləri qlobal biznes yaratmaq üçün bir araya gəlir. Müəllif yazır ki, Qlobal Dəyər Zəncirini “təşkilati quruluş və eyni zamanda qlobal siyasi iqtisadiyyatın təkamül mərhələsi kimi başa düşmək lazımdır” [1, s. 3].

Hər yeni hüquqi diskurs başqa diskurslardan yaranır. Bunun səbəbi heç bir şeyin əsla orijinal olmadığı, həmişə mövcud olan konsepsiyadan qaynaqlanmasıdır. Məsələn, qlobal dəyər zəncirinin nisbətən yeni konsepsiyası yeni deyil, o, artıq mövcud olan bir çox başqa diskursların məcmusudur. Yeni yaranan hüquq diskursu sadəcə bir araya toplanmış diskurslar yığını deyil, həm də əvvəlliklərdə olmayan bir çox nüans və elementlərə malikdir. Beləliklə, hüquqi diskurs tamamilə orijinal olmasa da, fərqli ola bilər. H.Eller həmçinin yazır ki, Qlobal Dəyər Zənciri “qəti mənada konkret qaydaların tətbiqini əmr edə bilən “hüquqi anlayış” deyildi, mən (Eller) onları “hüquqi evristik” kimi başa düşməyi təklif edirəm” [1, s.4]. Bu, qlobal biznesin yeni hüquq diskursunda riayət etməli olduğunuz qaydaların olmadığını göstərir. Onun daha çox təlimatları var və bu hüquqi diskursdan istifadə edə bilən hər kəsin öz şərhini ola bilər.

Yuxarıda adını çəkdiyimiz C.Gee tərəfindən təsvir olunduğu kimi, hüquq diskursunun əsaslarından biri də onların sosial güc daşmasıdır. Bu konsepsiya Y.

Wang tərəfindən “Azad ticarət sazişi danışıqlarında hüquqi diskursun gücü” adlı məqaləsində müzakirə olunur [8, s. 437]. Məqalədə o, ölkələrin azad ticarət sazişi danışıqlarında “qazanmaq” üçün diskurslardan necə istifadə etdiyinə dair real dünya tətbiqlərini araşdırır. Müxtəlif ölkələrin beynəlxalq ticarət üçün fərqli qanunları olduğundan, onların hamısının özünəməxsus hüquq diskursu vardı. Azad ticarət müqaviləsindəki danışıqlarlarda hüquq diskursu mühüm rol oynayır. Kimin hüquqi diskurs gücü varsa, adətən bu danışıqlarda istədiyini ala bilir. Y. Wang iddia edir ki, bu danışıqlarda üstünlük qazanmanın yollarından biri hüquqi diskursun gücüdür. Bu, təkcə bir tərəfin istifadə etdiyi dildə danışacaqlarını əhatə etmir, həm də müəyyən edilmiş hüquqi qaydaları yaxşı bilməkdir. Bu qaydalardan bəziləri bir ölkənin malik olduğu, digərində olmayan müəyyən məhdudiyətlər ola bilər, bu da hüquq diskursundan istifadə edən tərəfə fərqli üstünlüklər verir. Bunun səbəbi odur ki, onlar tətbiq etdikləri qanunların və qaydaların incəliklərini bilirlər, qarşı tərəf isə onları bilmir. Y. Wang yazır: “Qaydalara nəzarəti gücləndirmək üçün ABŞ “Azad Ticarət Sazişi” üzrə tərəfdaşlarını seçir. Onlar “Azad Ticarət Sazişi” qaydalarını tərtib edirlər və strateji olaraq hücum-müdafiə mübadiləsi hazırlayırlar. ABŞ-ın istifadə etdiyi ilk addım bu danışıqlarda öz tərəfdaşlarını seçməkdir. Onlar adətən ticarətdən asılı olan ölkələri seçməyə çalışırlar ki, onlar ABŞ-ın azad ticarət sazişi danışıqları üçün danışıq tərzinə daha çox riayət etsinlər” [8, s. 440]. Bu müqavilələrin reallaşması üçün hüquq diskursu əsas rol oynayır. Bu diskursa əsaslanaraq və üstünlük qazanmaq üçün istifadə edilən başqa bir taktika şablon müqavilələridir. Hüquq diskursuna əsaslanaraq ABŞ ilə ticarət edən tərəfin əməl etməli olduğu bütün qanun və qaydaları əks etdirən şablon müqavilə hazırlanmalıdır. Bu şablon müqavilələrlə ABŞ avtomatik olaraq sərbəst ticarət razılaşması danışıqlarını öz hüquq diskursu ilə təklif edir. ABŞ üçün ticarət müqavilələrində ortaya çıxan əsas problemlərdən biri, Çin kimi ticarətdən asılı olan ölkələri hədəf ala bilməmələridir. Çin təkcə ABŞ-dan daha böyük bazara malik deyil, həm də çox fərqli qanunlara və hüquq diskursuna malikdir. Buna görə də Çin adətən danışıqlarda üstünlük təşkil edir və bu da onların artıq formalaşmış olan digər hüquq diskurslarının olmasıdır.

Ünsiyyət zamanı (ticarət ünsiyyəti zamanı) məhkəmə hüququ da mühüm rol oynayır. Prosesdə ittiham tərəfinin birinci yeri tutmasının bir səbəbi mülki işlərdə cavabdehin sübutların üstünlüyünü aşaraq təqsirli olmadığını sübut etməli olmasıdır. Bu o deməkdir ki, onların günahkar olmamaqdan daha çox ehtimalı var. İttiham tərəfi ilk və son sözü deyir, çünki onlar müttəhimin günahkar olduğunu sübut etməlidirlər. Deməli, nəyisə sübut etməli olduqları üçün ilk sözü onlar alır, ona görə də hakimlər ilk olaraq onları eşidir və müdafiə tərəfi də bu iddiaları təkzib etmək üçün müdafiə diskursunu düzgün müəyyən etməlidir.

C. Gibbonsun “Dil və Qanun” (Language and Law) məqaləsində qanundan və dilin hüquqda necə istifadə edildiyindən və dilin qanuna necə təsir etdiyindən bəhs edir. C. Gibbons hüquq diskursunu iki fərqli alt diskursa, *qrafonik (grapho-phonetic)* və *leksik-qrammatik (lexico-grammatical)* diskurslara bölür [3, s. 111]. *Qrafonik alt diskursu* qanunları təşkil edən məndən və hakimin münisflər heyətinə verdiyi

göstərişlərdən ibarətdir [3, s. 112]. *Leksik-grammatika hüquq diskursu* hüquq dilində işlədilən sözləri və sintaksisi əhatə edir [3, s. 115]. C.Gibbons daha sonra qanunun dilinin zamanla necə dəyişdiyinə toxunur. O yazır: “Beləliklə, qanun dilinin inkişafı, 1) nitqdən yazıya keçidi, 2) ixtisas və texnikiliyi (məsələn, hüquqi lüğətlər) və 3) gücdən istifadəni ortaya qoyur”. Müəllif yazır ki, mətndən nitqə keçiddə qanunda istifadə olunan dilin təkamülü var [3, s. 116]. Bunun səbəbi odur ki, qanun hüququnun yazıldığı zaman çox mürəkkəb dildən istifadə olunur, buna görə də vəkil mətni oxuyanda və bunu münsiflər heyətinə çatdıranda, onlar (vəkillər) çalışırlar ki, hamının başa düşəcəyi terminlərdən istifadə etsinlər, daha doğrusu belə etməli olurlar. Belə olduqda isə əsl hüquqi məna itə bilər. Odur ki hüquq diskursunun dili (işlədilən terminlər) mühüm əhəmiyyət kəsb edir və bu dili istifadə edənlər mütləq diqqətli olmalıdırlar.

ƏDƏBİYYAT

1. Eller K.H. “Is ‘Global Value Chain’ a Legal Concept?”. *De Gruyter, European Review of Contract Law* 16 (1): pp. 3-24, 2020
www.degruyter.com/view/journals/ercl/16/1/article-p3.xml.
2. Enein H. “Discourse Analysis of Legal Discourse with Reference to Dickens, Cozzens, Kafka, Lee, and Melville.”
https://www.researchgate.net/publication/314389298_Discourse_Analysis_of_Legal_Discourse_with_Reference_to_Dickens_Cozzens_Kafka_Lee_and_Melville
3. Gibbons J. *Language and the Law*. London: Routledge, 2014, 490 p.
www.uefap.com/prepare/research/langlaw.htm.
4. Huisman R. “The relevance of discourse analysis to legal practice.” *Australian journal of law and society*, vol. 7, 1991, pp. 27–37.
5. Matoesian G. *Law and the Language of Identity*. New York: Oxford University Press, 2001, 320 p.
6. Schroder J. “*The Four Discourses of Law and Arthur Jacobson’s Legal Premium*.” *HeinOnline*,
heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals%2Fcdozo40.
7. Shuy R. “Discourse Analysis in the Legal Context.” *Discourse Analysis in the Legal Context* – Roger W. Shuy, www.rogershuy.com/slr_selected_articles_DA.html.
8. Wang Y. “Power of Discourse in Free Trade Agreement Negotiation.” *Leiden Journal of International Law*, vol. 32, no. 3, 2019, pp. 437–455.

ABDULLAYEVA MARYAM

LEGAL DISCOURSE AS A TYPE OF DISCOURSE

Summary

The article deals with the legal discourse. “Legal discourse” refers to the strong interaction between law and language. However, unlike other forms of

linguistic modeling, this approach involves a strong opposition to formalisms and their apparent realism.

The author presents the legal discourse as an extremely complex field with many sub-discourses and found at the international level.

Reading the article, it becomes clear that there are many forms of legal discourse: criminal law, contract law, international law, criminal law, etc.

The main issue that attracts attention in the article is the impact of changes in language, culture, social environment and other areas on legal language and thus on legal discourse.

It is concluded that discourse, as a broad term, can include many areas. One of such fields is the field of law. Legal discourse occupies a special place among the types of discourse and has specific characteristics.

Key words: *language, legal discourse, influence, option, international law, law*

АБДУЛЛАЕВА МАРЯМ ПРАВОВОЙ ДИСКУРС КАК ВИД ДИСКУРСА

Резюме

В статье рассматривается юридический дискурс. «Правовой дискурс» относится к тесному взаимодействию права и языка. Однако, в отличие от других форм лингвистического моделирования, этот подход предполагает резкое противодействие формализмам и их кажущемуся реализму.

Автор представляет юридический дискурс как чрезвычайно сложную область, имеющую множество поддискурсов и встречающуюся на международном уровне.

Читая статью, становится понятно, что существует множество форм юридического дискурса: уголовное право, договорное право, международное право, уголовное право и т.д.

Основной вопрос, который привлекает внимание в статье, - это влияние изменений в языке, культуре, социальной среде и других сферах на юридический язык и, следовательно, на юридический дискурс.

Делается вывод, что дискурс, как широкое понятие, может включать в себя множество направлений. Одной из таких областей является право. Юридический дискурс занимает особое место среди видов дискурса и имеет специфические характеристики.

Ключевые слова: *язык, юридический дискурс, влияние, выбор, международное право, право*

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 03.06.2024

Çapa qəbul olunma tarixi: 28.06.2024

**Rəyçi: fil.e.d, prof. Cahangirov Fikrət Fətiş oğlu,
tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur**